

KRITIKE I POLEMIKE O REALIZMU, NATURALIZMU I VERIZMU NA STRANICAMA ZADARSKE »ISKRE«

MLADEN DORKIN

UDK 82.015:05(497.18)

Kad se *Iskra* pojavila 1884. godine, u hrvatskoj su se književnosti vodile žučne polemike i rasprave oko teoretskih pitanja vezanih za realizam, naturalizam i verizam. U spomenutim polemikama što su se vodile između konzervativnog *Vijenca* i liberalno-pravaške *Hrvatske vile*, *Iskra* je ustala protiv kumičićevsko-pravaškog radikalizma u literaturi i stala na stranu *Vijenca* i njegova glavnog ideologa Josipa Pasarića, zalažući se za šenoinski program koji je uz estetsku naglašavao i moralnu i prosvjetnu funkciju knjige u našem narodnom životu.

Kad se *Iskra* pojavila 1884. godine, u hrvatskoj su se književnosti vodile žučne polemike i rasprave oko teoretskih pitanja vezanih za verizam, realizam i naturalizam. U vodećim književnim časopisima živo se raspravljalo o teoretskim problemima spomenutih pravaca, štampaju se teoretski članci na stranicama *Vijenca*, *Hrvatske vile*, *Balkana*, *Slobode* i drugih listova. U naš kulturni i književni život ulazi jedan novi naraštaj, novo književno pokoljenje koje u svom prvom naletu nekritički ustaje protiv Šenoa da bi se već u prvim godinama poslije njegove smrti bučno vezalo za moderne pravce: verizam, realizam, naturalizam, poglavito za realizam, a da nisu bili dovoljno svjesni koliko je upravo Šenoa i teoretski i praktično davno prije njih udario temelje realizmu i realističkoj orijentaciji u našoj književnosti, pa se dogodilo da je preteča realizma u ime realizma kao romantik oštro napadan i obaran, a poslije se pokazalo da je u njegovu djelu više realizma nego u djelu jednog Kumičića, koji je u prvom naletu mladog i realistički orijentiranog naraštaja hvaljen i slavljjen kao naš najbolji pisac realist. U toj pomutnji pojmovi kad još nije bilo potrebne distance da se uoče prave vrijednosti, efemerno od trajnog, sporedno od suštinskog, kad se mnogi teoretski pojmovi nisu raščistili i razbistrili, u pravom značenju shvatili, posebno kad je riječ o naturalizmu, pa jedni dižu glas za realizam, verizam i naturalizam, drugi opet zagovaraju realizam ustajući žučno i beskompromisno protiv naturalizma, estetike rugobe, a čuju se i glasovi koji žele djelovati pomirljivo između zagrijanih naturalista i realista, »svodeći spor na pitanje umjetničke vrijednosti i povezanosti hr-

vatske književnosti s hrvatskim životom«¹, u toj pomutnji javlja se i zadarska *Iskra* da kaže svoju riječ, izreče svoj program, da posreduje između zaraćenih strana, *Vijenca* i *Hrvatske vue*, da pridonese raščišćavanju pojmova, »neka se bistre pojmovi.«² Buru oko teoretskih pitanja realizma i naturalizma podigao je Eugen Kumičić objavivši u *Hrvatskoj vili* 1883. poznati programski članak »O romanu« u kome se zalaže za realizam i naturalizam u literaturi. Spominje genijalnog Balzaca koji je »i danas silan i svjež, jer je opisivao svoje vrijeme naravno i istinito«, naglašava njegov neizmjerni »dar za analizu i promatranje« da bi na kraju s posebnim zanosom progovorio o Zoli koji »otkriva svaku društvenu ranu s najvećom bezobzirnošću, prisiljavajući razumnog čovjeka da se zgraža i razmišlja.«³ U našoj građanskoj sredini koja je u literaturi uz pojam istine uvijek vezivala i pojam dobra i pojam ljepote, što je u moralnom smislu obvezivalo pisce da im knjige budu »polugom prosvjete« u narodnom životu, Kumičićev članak bio je drzak izazov. Javljaju se mnogi teoretičari realizma, a posebno na njega reagira Josip P a s a r i ć člankom »Hoćemo li naturalizmu?« u *Vijencu* 1883. Članak je pisan krajnje oštro, beskompromisno, sav je u znaku osude Kumičićeva programskog teksta, njegova shvaćanja književnosti koje ne vodi računa o kategoriji etičkog i moralnog, što drugim riječima znači: Kumičićeva koncepcija literature neprihvatljiva je za naš narodni život i njegov napredak. Nama je potrebna literatura koja će biti realistički vezana za naše prilike, što uključuje u sebi i istinito prikazivanje života i moralnu obvezu pisca da taj život oplemenjuje i duhovno uzdiže »u skladu sa duhom i prosvjetnom težnjom našeg vijeka.«⁴ »Tim svojim istupom«, kaže profesor Barac, »odredio je smjer 'Vijencu' za punih deset godina, a tim donekle i smjer hrvatskoj književnosti.«⁵ U narednim godinama sve što se pojavilo u teoretskom smislu na stranicama hrvatske periodike obilježeno je borbom za i protiv naturalizma, s jasnom naznakom da je našem narodnom životu i hrvatskoj literaturi potreban realistički pravac koji će vrazovski pratiti u stopu narodni život, ali »zdrav realizam kakav se nalazio u nekim Šenoinim pripovjestima, a osobito u ruskoj književnosti, poimence u Turgenjeva.«⁶ Pobjedom realističke orijentacije u literaturi i teoretskoj misli Šenoa će u očima teoretičara i pisaca realista sve

¹ Antun Barac: Predgovor knjizi *Hrvatska književna kritika, II (Razdoblje realizma)*, MH, Zagreb, 1951, str. 14.

² Nikola Šimić: »Na prigovore«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 8, str. 29.

³ Eugenije Kumičić: »O romanu«, u knjizi Miroslava Šićla: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb, 1972, str. 86.

⁴ Vidi poglavlje III »Realizam«, u knjizi Miroslava Šićla: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb, 1972, str. 86.

⁵ Antun Barac: Predgovor knjizi *Hrvatska književna kritika II (Razdoblje realizma)*, op. cit., str. 12.

⁶ Isto

više rasti kao neprolazna vrijednost u razvoju naše realističke knjige, dok će na drugoj strani naturalizam, koji je podigao toliku buru, a da u biti nikada nije pravo shvaćen, ostati odbačen kao nešto pogubno i neprihvatljivo za naš život koji treba u moralnom i etičkom smislu očuvati od razornih literarnih i teoretskih sadržaja zapadnoevropske književne prakse. Uz navedene pravce spominju se na stranicama hrvatskih časopisa i njihovi sljedbenici u evropskim književnostima, što je u našem književnom životu od posebnog značenja. Jer uz njihova imena navodila su se i njihova djela, živo i radoznalo postavljala su se mnoga pitanja koja su zadirala u fenomen literature kao umjetnosti, proširivao se svijet književnih pojmova, stvarala se atmosfera koja je išla u prilog razvoju realističke literature u nas, inicirale su se mnoge rasprave koje su opširnije, potpunije i sustavnije progovorile o spomenutim pravcima, pokretale se diskusije itd. Tako već u spomenutom Kumičićevu članku zabilježeno je pregršt imena književnih koji u našem prostoru nisu svi ostali samo prolazna informacija, već su pobudili živ interes naših pisaca, kroz puna dva desetljeća bili im uzori, njihovo književno opredjeljenje, dali smjer hrvatskoj literaturi, kao što je Turgenjev, a nije ni Zola bio bez značenja jer su raspre oko njegova imena pridonijele da se u nas pobjedonosno utemelji realistički pravac. Primjera radi kažimo da se u Kumičićevu članku spominju Balzac, Gogolj, Dickens, Flaubert, braća Goncourt, Turgenjev, Zola, Guerrazzi, Eugène Sue, Alexandre Dumas fils, Verga, Kraszewski, Claude Bernard itd., što u našim književnim prostorima nešto znači već i kao informacija, a kamoli ako znamo da su neki od njih presudno utjecali na razvoj naše književne dajući joj posebnu, svojevrsnu dimenziju u matici našeg realističkog pravca. Ipak, najviše se spominju Verga, Zola i Turgenjev, uz njihova imena javlja se i nastojanje da se definira njihova poetika preko niza zabilješki, a i cjelovitijih članaka i rasprava, dalje, dosta se govori o društvenom romanu kao književnoj formi koja je najsretnija, najpogodnija da se dublje zahvate i iznesu u literaturi složeni problemi suvremenog života, a navode se i teoretičari realizma, i ne samo navode, već i opširnije objašnjavaju, kao što su Sainte-Beuve, Hippolyte Taine, Brandes, Brunetière, Bjelinski i drugi. Sve što smo kazali može se naći, osjetiti i doživjeti u *Iskri*, listu koji je od prvog trenutka kako se pojavio na književnoj sceni hrvatskog kulturnog života pa sve do svog drugog gašenja bio intenzivno prisutan u svim previranjima koja su karakterizirala u zadnja dva desetljeća 19. vijeka naš književni kulturni život.

Iskra već u prvom broju prvog godišta, iznoseći svoj literarnopoučni program, prihvaća realizam u pasarićevskom smislu. Književnost treba da bude »vjerni odsjev« života, ali u isto vrijeme i »poluga njegove prosvjete«, odbacujući romantizam kao pogled na život i metodu stvaranja, ali jednako tako i »verizam koji odaje pro-

staštvom i gnjusobom«. ⁷ List se, dakle, već prvim nastupom kategorički opredjeljuje za realizam, za literaturu koja će biti vjerna slika naših prilika, oštro ustajući protiv naturalizma odnosno verizma jer on odiše prostaštvom i gnjusobom. Ista se misao ponavlja i naglašava u članku Nikole Šimića »Na prigovore«.

»Istinito poimanje života, prirode, to je zdrav oblik umjetnosti od koga nije zazirati. Nego od ovakova začimanja, do izticanja prostaštva i gnjusne golotinje ima posla. Pa kao što nesmatramo pravom umjetnošću, no uvriedom estetičnog čuvstva, pustolovne zgone kakva don *Quijota*, koji se bije sa vjetrenim mlinim, za svoju Dulsineju; tako izključujemo iz hrama umjetnosti, sve one, koji nevide u ženi, no puku sredstvo, za izpunjenje putenih nagona... Hram umjetnosti nije prasački kočak...

'Iskra' miti se je zabrljala, miti će se ikad zabrljati, u ovakvu pornografiju; ta, Bogu hvala, razabiremo za ljudsko dostojanstvo«. ⁸

Drugim riječima, *Iskra* odbacuje prigovore svojih protivnika, ali načelno kao teoriju i praksu odbacuje i naturalizam, i to u ime dostojanstva čovjekova, morala, etike. U kontekstu polemika koje su se vodile *Iskra* je antikumičićevski raspoložena, ne slaže se s tvrdnjom Kumičića da je »na ovome... svijetu sve zanimljivo, guano i lijer, protoplazma i zvijezda Vega«, što znači da nema dostojnih i nedostojnih tema za literaturu. *Iskra* zauzima negativan stav prema naturalizmu, za nju je naturalizam »estetika rugobe«, veže ga za gnjusobu i prostaštvo, i tako ona svojim razmišljanjima ide na ruku *Vijencu* i njegovom glavnom ideologu na početku osamdesetih godina, Josipu Pasariću. A kako na samom početku, tako je i kasnije bivalo kad je riječ o realizmu i naturalizmu. U širokom rasponu književnog života *Iskra* je obilato zaokupljena teoretskim problemima verizma, realizma i naturalizma i funkcijom literature u životu čovjeka i društva pa je iz godine u godinu preko niza usputnih razmišljanja, kraćih informacija i recenzija, kao i cjelovitijih teoretskih sastava, članaka i rasprava (ima tu i svojevršnih književnih referata, poglavito o ruskoj realističkoj literaturi), dosljedno i uporno zagovarala realistički pravac u književnosti, ističući »istinu i ljepotu« kao bitne karakteristike svake velike umjetnosti. Naprotiv, od prvog je dana bila

⁷ »Nećemo smatrati književnost pukom zabavom, prostom bezposlicom bez ikakva cilja; dali izrazom plemenitih osjećaja, odsjevom ćudrodne i krepke misli, zanosnim sredstvom prava i poštena napretka. Uvjereni, da književnost valja da vrši u našem narodu dvojstruku uzvišenu zadaću: da ga izpravlja, osviešćuje i oplemenjuje, vodeć ga pravom *napretku*; i da opet bude vjerni odsjev njegova života, i poluga njegove *prosvjete* — držati ćemo se onog pravca, koji vodi ovom plemenitom cilju.

Zazirati ćemo od izmišljena i utvorena idealizma; ikao što i od verizma koji odaje prostaštvom i gnjusobom«. (Zadar, 7. slečnja, *Iskra*, I/1884, br. 1, str. 1).

⁸ Nikola Šimić: »Na prigovore«, *op. cit.*, str. 33.

i ostala protivnik naturalizma, »poetike rugobe«, zaokupljena naturalizmom toliko da ga je čak i filozofski pobliže htjela osvijetliti u članku Nikole Šimića »O pripovjedanju«.

Prvi značajniji istup lista protiv naturalizma vezan je za članak »Le roman contemporain.«⁹ Autor je članka Henry Houssaye, a članak je štampan u *Journal des Débats*, odakle je uzet i preveden na stranice *Iskrc*. Članak je interesantan, i od početka do kraja polemički intoniran, prožet ironijom i mržnjom prema Zoli, njegovoj eksperimentalnoj metodi i naturalističkoj školi uopće. Na samom početku pisac polemizira sa svojim vremenom kojemu su se naturalisti nametnuli eksperimentalnim romanom, dajući eksperimentalnim tekstovima »ulogu prvenstva nad drugim književnim vrstama«.

»Veliki zahtjevi romanopisaca-teoretičara potiču dakle jedino s njihove silne slavohlepnosti. Ako oni govore o svojim knjigam onim štovanjem, koje misle, da ove rade zaslužuju, to je najviše jer ih njihov tobožnji sustav zanaša. Znanosću, više nego li samim radom, cieni da će roman osvojiti prvo mjesto u književnosti. Kadkad, u nekim sasvim riedkim časovim čednosti izpovjedaju da je u njihovim knjigam još dosta trepljivosti. Ali nikad ne dvoje o snazi, o sjegurnosti, o izvrstnosti njihovih načela. Naturalistična formula, kô što oni kažu, njihov je *in hoc signo vinces*. Ovi su pisci učili nešto znanosti, pa s toga misle, ma što mu drago pisali, da su očevidno bolji nego li njihovi predšastnici, koji za te znanosti nišu znali.«¹⁰

Tako je pisan čitav članak: povišenim glasom mržnje i ignoriranjem naturalističke škole. Nasuprot naturalističkoj školi autor stavlja čitav niz književnih imena koja sa simpatijama živo i sažeto karakterizira, ne sudeći o njihovu talentu, ali govoreći o njihovu načinu pisanja, njihovim načelima, s jasnim ciljem da pokaže kako istinskom umjetniku nije potrebna naturalistička škola da bi bio istinit. Nakon što je autor rasprave spomenuo četrdesetak psaca, ne nalazeći među njima ni jednog naturalista, u raspravi se daje geneza nove škole, govori se o njenim teorijama, njenom prvaku i rijetkim pristasaama, itd. Ako se pod pojmom naturalizma shvaća slikanje života, onda on postoji od Homera, međutim, ako ga shvaćamo u smislu suvremene naturalističke škole, onda moramo znati, naglašava autor rasprave, da su poetiku naturalizma definirali braća Goncourt još 1864. u predgovoru romana *Germinie Lacerteux*. U spomenutom se predgovoru, po mišljenju autora rasprave, nalaze temeljna načela novog književnog sustava koje će Zola kasnije samo razviti varirajući na osnovnim mislima braće Goncourt svoju poznatu doktrinu o eksperimentalnom romanu i ulozu opservacije, istine, znanosti i dokumenta u suvremenom naturalističkom tekstu. Zoli je, ističe autor član-

⁹ Henry Houssaye: »Le roman contemporain«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 8, str. 30—32; br. 9, str. 35—36; br. 10, str. 39—40.

¹⁰ Isto, str. 31.

ka, bilo samo suđeno da, već pomalo zaboravljene misli braće Goncourt, oživi, pokrene, razvije i naglasi, uzvitla književnu buru, a to je Zola mogao jer je u sebi sjedinjavao sva ona svojstva koja su potrebna za takve podvige, a to su: veliki talent, čvrsta volja, neumornost u radu, živi nagon za borbu, apsolutno pomanjkanje kritičkog duha, uvjerenje da obnavlja roman i da mu je teorija ozbiljna pa »napokon ona smjesa lukavština i prostodušnosti, koja sačinja jezgru značaja lažljivih proroka«. ¹¹ I sada slijedi žestok napad na Zolu i naturaliste, i to u ime morala, domovine i ugleda njezina u očima stranog svijeta. Pojam naturalizma veže se za tamne strane života, gnjusobu i rugobu, pisci naturalisti za gnjusne knjige, krivo shvaćanje pojma istine i pojma promatranja, »jer ono što prikazuju nije u životu prisutno«. Zola se apostrofira u raspravi kao »spisatelj bez savjesti«, kao pisac koji je ravnodušan prema dobru i zlu, lijepom i ružnom, moralnom i nemoralnom, kao pisac koji se jedino ljuti »kad se kaže da je naturalizam gnjusan«, ¹² jer ne priznaje da u životu ima »bezočnih strana«. Sve što je u životu prisutno, dostojno je umjetnosti. Autor članka je u otvorenoj opoziciji prema naturalističkoj filozofiji, ne prihvaća naturalističku metodu, naturalističku školu, naturalističke književne proizvode. »Velika je to sablazan, što se takove knjige svuda stavljaju na oči ženam i djeci. Sramota je za Francuzku da inostranci sude o ukusu, o duhu, o moralnosti, o književnosti francuzkoj po takvim grdobama«. ¹³ Doduše Zola je talent, veliki umjetnik koji zna birati i graditi, oživjeti likove, udahnuti im dušu. »Nema ih sličnih nigdje, ali moć romanopisca čini ih da bi rekao da takve osobe obstoje«; zato je postigao mnogo, doživio velik uspjeh, ali je ipak neprihvatljiv, i kao romanopisac i kao teoretičar. Jer krajnji je cilj umjetnosti da život oplemenjuje, očovječuje, moralno podiže, da iznosi mane ne bi li se uklonile rane, ne bi li se izliječile i zaliječile, a naturalisti su umjetnost lišili tog plemenitog cilja, »naturalisti ne smiju govoriti o moralnosti«, i zbog toga novu školu treba odbaciti, krajnji je i logički zaključak preštampane i prevedene rasprave. U trenutku kada se ovaj polemički tekst javlja, on je prilog polemici koja se vodila u hrvatskoj književnosti između pristaša naturalizma i pristaša realizma, a kako *Iskra* stoji iza misli iznesenih u raspravi, to je jasno da je ona na strani borbe za realistički pravac u hrvatskoj književnosti i za čuvanje i očuvanje morala kao bitne vrijednosti po naš narodni opstanak.

Poslije rasprave »Le roman contemporain«, koja nije samo prva ozbiljna informacija lista o naturalizmu, naturalističkoj školi, poetici naturalizma, pa o Zoli i njegovoj ulozi u razvoju »gnjusnih knji-

¹¹ Isto, str. 36.

¹² Isto, str. 39.

¹³ Isto.

»... ako se u ovom sastoji takozvani 'duh motrenja', onda se može slobodno kazati da će novoizumljena trenutna fotografija skoro satrti svaki trag umjetnosti«. ¹⁹ I na kraju recenzije Car se kritički osvrće na Kumičićev jezik, koji je neizbrušen, nedotjeran, daleko od duha narodnog, pa ako je i u tome slijedio uvjerenje naturalista da je »u romanu važno zadovoljiti surovoj istini«, pa i jezikom, »to možemo od srca žaliti«, zaključuje Car recenziju, koja je, zapravo, više polemički, kritički odnos prema naturalističkoj školi nego kritički prikaz same Kumičićeve knjige. A budući da se u ranije spomenutoj raspravi *Le roman contemporain* naglašava kako naturalisti krivo shvaćaju pojam istine i motrenja, da se govori o fotografskom preslikavanju stvarnosti, o gnjusobi i rugobi životnih sadržaja u naturalističkim vizijama, pa Zolinom romanu *Nani* i riječima »što ih je nemoguće opisati«, to se čovjek ne može oteti dojmu kako je recenzija jednako nadahnuta i navedenom raspravom i Kumičićevim romanom, na primjeru kojega pisac recenzije želi ilustrirati pogubni utjecaj Zoline naturalističke poetike na našu knjigu.

U svijetu tekstova u kojima se opširnije i složenije govori o teoretskim problemima naturalizma i realizma, verizma i larpurlartizma, posebno mjesto zauzima Šimićeva rasprava »O pripovjedanju«. ²⁰ Pokrenuta potrebom autora da odgovori nekom Lucas Medicusu, pokloniku romantizma, koji prigovara Šimiću, da mu pripovijesti nemaju fantazije, i realista, da su im priče oslobođene *la morale della favola*, Nikoli Šimiću se pružila mogućnost da opširnije progovori o bitnim problemima suvremenih teoretskih preokupacija realista i naturalista i, razumije se, iznese svoje poglede o pokrenutim problemima, i da pokaže svome kritičaru kojim putem kreće suvremena novela i koje mjesto fantazija ima u suvremenoj prozi. Tako se našao na plodnom tlu teoretskih pitanja i načelnih problema oko kojih su se vodile tolike polemike u našoj i evropskim književnostima, a posebno kad je riječ o ulozi znanosti u književnosti, moralnoj funkciji književnosti u društvu, tendenciji u književnosti, o ulozi istine i fantazije u suvremenom romanu, o pojmu eksperimentalni roman i stvaralačkom postupku realista i naturalista, slikanju likova, detaljiziranju opisa, značenju fabule i karaktera, odnosu objektivnog i subjektivnog itd. Prvi dio radnje pisan je sintetički. Podcrtan je razvoj proze kroz povijest, dat je historijat romana koji je prošao kroz razna povijesna i stilska razdoblja, doživljavao mnoge metamorfoze, filozofski bio vezan za različite kulture; apstrofirani su Cervantes, utemeljitelj modernog, demokratskog romana i Walter Scott, tvorac histo-

¹⁹ Isto.

²⁰ Nikola Šimić: »O pripovjedanju«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 11, str. 81—82; br. 12, str. 89—90; br. 13, str. 97—98; br. 14, str. 105—106; br. 15, str. 114—116; br. 22—23, str. 177—178.

rijskog romana, pa Manzoni i Hugo, predstavnici romantičke škole i tvorci romana kome je glavno obilježje: »mašta, izmišljaj, preplićaj, čuvstvo, subjektivnost«. I na kraju Šimić dolazi do nove škole, suvremenog romana koji u njemu pokreće čitav jedan svijet misli, kritičkih razmišljanja, asocijacija kao i potrebu da filozofski objasni apсурdnost naturalističkih pogleda na neke probleme stvaralaštva i apсурdnost larpurlartističke estetike koja bi umjetnosti htjela oduzeti svaki korisni cilj. Zaokupljen modernim pravcima, osobito naturalizmom, autor članka veže njihov izvor za grčku klasičnu umjetnost, grčku estetiku koja isključuje svaki subjektivizam po pokušava definirati načela nove škole, koja, po njegovu mišljenju, pogrešno koriste zasade klasične estetike.

»Umjetnost je vjerno predstavljanje prirode kroz točno razmatranje i oponašanje harmoničnih i simetričnih pravila, koji ravnaju odnošaje stvari i pojava. Umjetnost u obće valja da predstavlja istinu koja se nahodi u prirodi, kakva bila da bila, lijepa, uzna, krepostna, opaka, čudoredna, nečudoredna. Ono što postoji u prirodi i ništa više, može biti predmetom umjetnosti; jer ono što potiče bilo iz kriterijuma, bilo iz hira, mašte, zavare jal čovječjeg izmišljaja, prelazi granice realnosti, te nije kadro da bude predmetom umjetnosti, koja je čisti izraz prirode. Na ovom načelu ustojio se novi klasicizam koji se u današnjoj književnosti provlači kroz realizam, verizam, naturalizam, eksperimentalizam, objektivizam. Suvišno je i spomenuti da se ova škola, temelji na poganskom materializmu, te nepriznaje istine osim prirodne, pa kako za nju neobstoji vrhunaravnost, tako ni vrhunaravna istina. Odtle *l'art pour l'art*, biva umjetnost nikakva moralnog cilja; odtle istina, ljepota, dobrota na kojoj se temelji umjetnost, stvari subjektivne, koje se čovjekom mjenjaju.

Je li ova nova škola na punu razlogu, moželi se lakoumno preskočiti osamnaest vijekova kršćanstva, koje je stvorilo novog čovjeka, i u njemu drugu narav ukalupilo, pa se opet skopčati sa stariim poganskim svjetlom, to puštamo svim razumnim da sude.«²¹

Nikola Šimić želi podcrtati apсурdnost naturalističke metode kad polazi od zasada klasične estetike, koja je istinu vezivala za prirodu a savršenstvo izraza za sklad i plastiku oblika. Po mišljenju Šimića grčka nam umjetnost može biti uzorom samo toliko koliko nam može pomoći svojim osjećajem mjere da uspostavi sklad između likova i događaja i koliko se u njoj »zrcali prvi grčki čovjek«.²² Jer ne može se isključiti u razvoju evropskog čovjeka 18. stoljeća kršćanstva koje je vanjskom, materijalnom, poganskom i prirodnom elementu suprostavilo unutrašnji, duhovni, spiritualni, metafizički, intelektualni ži-

²¹ Isto, str. 97.

²² »Dan danas uzimati sveosve grčku umjetnost uzorom, to je anakronizam. Grčka umjetnost utoliko nam može služiti pravilom u koliko je ona razabirala za neko čuvstvo mjere, u koliko je u grčkoj umjetnosti opstojalo harmonije, između tipusa i pojava od njih predstavljenih, u koliko se u grčkoj umjetnosti zrcalio pravi grčki čovjek«. (N. Šimic, »O pripovjedanju«, op. cit., str. 105).

vot, što je tijekom mnogih stoljeća izmijenilo i evropskog čovjeka i njegove estetske kriterije, pa kad naturalisti polaze od načela klasične estetike »da umjetnost treba da predstavlja istinu koja se nalazi u prirodi, kakva bila da bila, lijepa, ružna, krepostna, opaka, ćudoredna, nećudoredna«, i kada ta načela vežu za svoj dar posmatranja suvremenog društva, svoje eksperimente, znanstvena istraživanja i dokumente, seciranja i poniranja u krv i meso, bez osjećaja za kategoriju moralnog i kategoriju nemoralnog, kao što je to slučaj sa Zolom, onda se javljaju pod perom umjetnika i za društvo i za čovjeka pojedinca neprihvatljive vizije, bez pouke i poruke, javlja se »današnji naturalistički roman, koji s velike revnosti napram realnosti, idealizuje grdoću i traži piće u najnižim i najiskvarenijim slojevima ljudske zadruge, ko crv u mrcini«. ²³ I dalje Nikola Šimić nastavlja: »... Da takove pretjeranosti neodgovaraju poništo istini i realnosti običnog ljudskog života, to stoji; pošto po takovim romanim sviet izgleda kô velika bolnica okužena ljudstva, jal kakva *menagerie* divlje zvieradi, a zahvaleć Bogu, do toga još nismo spali«. ²⁴ Nasuprot takvoj koncepciji umjetnosti autor rasprave misli da bi »pravo označje današnje umjetnosti« trebalo biti vezano za duboko pronicanje u prirodu i duboki osjećaj za pravu realnost, »čuvstvo *prave* realnosti«, »i neki ideal koji lebdi nad ovom tvarnom bešćutnom masom«. ²⁵ Jednom riječju potrebna nam je realistička literatura koja će idejno biti vezana za određene moralne pouke i poruke, etičke vrijednosti, potreban je »etički smisao književnog djela« da bi ono vršilo i izvršilo određenu društvenu funkciju u životu, a posebno u našem prostoru gdje je književnost preuzimala na sebe mnoge društvene zadatke koje je u razvijenijim narodima preuzimala i rješavala nauka. ²⁶ Nikola Šimić ustaje protiv isključivo materijalistički

²³ Isto, str. 105

²⁴ Isto.

²⁵ »Pa mislim da bi pravo označje današnje umjetnosti imalo bi biti, osim dubokog pronicanja prirode, kroz sve njezine pojave, osim dubokog čustva stvarne realnosti, i neki ideal, koji lebdi nad ovom tvarnom bezćutnom masom; ideal, koji se sastoji u tom, da čovjek razabere da mu je misao nešto više negoli puka fosforna masa, kô sumporača, a srce izključivo kakvo probavno udo, da nije sve moguće mjeriti decimalnom vagom, sve podvrći kemičnom procesu, a da se anatomsni nož neda rabiti sa živim ćeljadetom. A današnja škola koja se osniva na pukom eksperimentalizmu iznosi li zdrave ljudske tipuse? Obično ne, a to uprav stoga, što se anatomsni nož nemože rabiti na živu ćeljadetu, nego na smrtcu. Nije dosta iznieti pred obćinstvo ljudsko truplo uz najsitniji opis njegovih i najmanjih ćesti, valja ga iznieti živa, a kad si ga iznio živa svaka anatomija je suviše na pače ubitačna. Ljudski tip kroz obićni izraz svoje naravi, to je mislim najzdraviji oblik umjetnosti«. N. Šimić: »O pripovjedanju«, op. cit., str. 105—106).

²⁶ »Ako je i u jednom razdoblju društvena angažiranost bila neprestano naglašavana u teoriji i u izravnoj književnoj produkciji«, kaže Miroslav Šicel, »onda je to bila baš u razdoblju realizma. Bila je to, naravno, posljedica

orijentiranog vremena, vulgarnog pozitivizma, koji je sve u životu i umjetnosti sveo na »račun«, »decimálnu vagu«, »kemijski proces«, »zastrašujuću analizu«, »anatomski nož«, »golu znanost«, gdje je sve do gola oguljeno, sve zolijanski leksik, ali okrenut protiv Zole i njegove eksperimentalne škole, koja ne daje »zdrave ljudske tipove«. A Šimiću je ideal živ čovjek, zdrav, istinit karakter: »Ljudski tip kroz običan izraz svoje naravi, to je mislim najzdraviji oblik umjetnosti.« Kao i sve što je pisano na stranicama lista, i ovaj je članak društveno angažiran kad ustaje protiv bezidejne literature. »Mučno je pače bajagi nemoguće pomisliti u obće umjetnost a napose književnost bez ikakva cilja«, a taj cilj Šimić veže za istinu, dobrotu i ljepotu: »Umjetnost, kô što spomenusmo, sredstvo je, po komu naš duh nalazi načina da udovolji svojim željam. Kad su udovoljene ove naklonosti ljudskog duha, umjetnost postizava svoj cilj.

Istina, ljepo i dobro; to su trostruka bivstva naših težnja. Poznaje neznana, harmonična i prava, to je vrhovna želja čovjeka, pram kojoj teži kroz tri razne staze.«²⁷ Prema tome umjetnost ne može biti oslobođena subjektivnog elementa, ne može biti potpuno objektivna, impersonalna: »Dokle čovjek bude imao svoju zadaću u djelima umjetnosti; ova valja da na sebi nosi trag čovječjeg djela.«²⁸

Pri tom je Šimiću jasno da će subjektivni element biti znatno manje zastupljen u prozi i drami a presudno u poeziji, posebno lirici: »u njoj čuvstvo igra važnu ulogu«. I na kraju rasprave govori se o verizmu, daje se definicija veristički orijentirane literature:

»Kad bi se htjeli označiti uprav što je to verizam, a što li idealizam, tad bi se ponajpače imali osvrnuti na pitanje objektivnosti i subjektivnosti. Po čemu, što god jedan spisatelj više iziće gole čine, a manje svoj ja, taj spisatelj to više odaje verizmom. Nego ako je prosto iznašati gole čine, nije prosto svake. Ko što svaki izobražen i uljudan čovjek, tako i spisatelj, valja da se drži u granicama pristojnosti.«²⁹

Nikola Šimić se ne slaže s onima koji misle da je verizam sinonim za gnjusobu, pokvarenost, nemoral, pa je to opet prilika Šimiću da se obori na one pisce koji svoja djela vežu za dno života. On misli da podjednako i veristi i naturalisti treba da u ime morala, »pristojnosti« i šireg ljudskog i društvenog interesa posiju za onim temama kojima mogu odgojno i korisno djelovati na čitateljstvo.

Zalaže se za literaturu koja neće biti oslobođena idejnosti, tendencije, plemenite namjere, »čudorednih misli«. Pri tom ispravno naglašava da nije zadatak pisca da se »uspne na katedru da na silu

općih političkih i ekonomskih prilika u nas u to doba, dobro nam poznatih«. (M. Šicel, *Programi i manifesti*, op. cit., str. 90).

²⁷ Nikola Šimić, »O pripovjedanju«, op. cit., str. 115—116.

²⁸ Isto, str. 116.

²⁹ Isto, str. 177.

dieli lekcije općinstvu, lekcije moralnosti. Moralnost treba da iztiče iz same stvari, da proviruje sama sobom kroz samo djelo, i bez piščevih subjektivnih refleksija«. ³⁰ I dalje: »Nije kud kamo da svaki roman jal novela pri koncu nosi neizbježivu fabulu docet kô i Lafontaineve basne«, ³¹ što je odgovor na prigovor nepoznatom Lucas Medicusu da je realistička literatura oslobođena moralne pouke. Da sumiramo: rasprava je sva u znaku oštre osude naturalizma koji svojom eksperimentalnom metodom prelazi granice realnosti, istine; zalaže se za realizam u literaturi, vjerno i uvjerljivo prikazivanje života, dopušta i mašti mjesto, ali i mašta treba da se zasniva na »ljudskim činim«. »Da u romanu i likovi i čini mogu biti izmišljeni, ali moraju se osnivati na realnosti; pa koliko toliko i događaji moraju biti vjerni izraz općih pojava koji se zapažaju u čovječanstvu i u prirodi«, ³² što autor rasprave ne nalazi u naturalističkoj literaturi. Dalje, literatura ne može biti oslobođena moralnog čina, moralne funkcije u životu društva, a to drugim riječima znači da ne može radikalno i bezobzirno zahvatiti u sve strane života, jer mora voditi računa o svojoj uzvišenoj misiji oplemenjivanja čovjeka. A kad je riječ o idejnosti literature, tendenciji u književnosti, ona ne smije biti deklarativna, nametnuta, propagandna, već treba da izvire spontano i prirodno iz same jezgre umjetnosti, umjetničkih slika. Iz ovako formilirane poetike jasno se zaključuje da su *Iskra* i njezini kritičari i teoretičari, na šenoinskom realističkom idealu literature, idealu što ga je zastupao i Josip Pasarić, ideolog *Vijenca*.

Sve što je u narednim godinama u kritičko-teoretskim člancima pisano na stranicama *Iskre* u znaku je borbe za literaturu koja će i činom i duhom biti narodna, realistička, idejno prosvjetiteljska, širinom sadržaja socijalna, šenoinski vezana uz gospodsku palaču i seljačku kolibu, moralna i korisna, s izrazito socijalnom, društvenom, političkom i moralnom funkcijom u narodnom životu; da bi izvršila plemenitu ulogu u hrvatskom društvu svoga doba, ona mora biti daleko od prostaštva, rugobe i gnjusobe, pa kad bi i bilo tamnih strana u životu, u što oni ne vjeruju, naši bi ih pisci trebali ispustiti, ne vidjeti, za njima ne posegnuti zbog složene i plemenite društvene uloge koju književnost vrši u našem životu:

»... s druge ako su i moguće, pače ako se i događaju one stvari (gnjusne, nap. M. D.), koje se u nekim romanima opisuju, to su pojedini slučajevi, koji mogli bi se i zabašuriti, tim, više, što uz svu izkvaru današnje zadruge, ipak na bezočnu pornografiju nekih pisaca, ljudska savjest uvriježena prosvjeduje i gnjusa se — obćinstvo odvraća glavu, od takovih živinarija«. ³³

³⁰ Isto, str. 178.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto, str. 177.

Iz svega se vidi da su kritičari i teoretičari književnosti, koji su se javljali raspravama i člancima o naturalizmu na strancama *Iskre*, i previše uproščeno, površno i jednostrano shvatili naturalizam. Pisati naturalističkim stilom, to znači opisivati grube i niske strane života grubim i moralno neprihvatljivim jezikom. Za njih je naturalizam estetike rugobe, oslobođena životne istine, maštovito slikanje surovih strana života, slikanje gnjusnih situacija, oblikovanje bludnih žena, iznošenje prizemnih strasti, svjesno potenciranje pornografije, rušenje moralnih kategorija, normi društvenih obzira, seciranje i detaljiziranje surovih, grubih i tamnih strana života, da bi se što drastičnije život otvorio u svojoj golotinji, beščutnoj biološkoj materiji. Ni u jednom trenutku nitko od njih nije suptilnije progovorio o naturalizmu kao određenom stilskom postupku, koji ima svoje zakonitosti i vrijednosti kad je u službi umjetnosti i kad se izvija iz umjetnosti i postaje umjetnost, doduše, koja je pogledima naturalista o presudnom značenju krvi i naslijeđa na razvitak čovjeka suzila široku balzakovsku sliku života u umjetnosti 19. stoljeća, ali zato otkrila neke druge strane ljudskih egzistencija, i to upravo svojom poetikom, svojim opredjeljenjem, stilskim postupkom koji uključuje u sebi i analizu i eksperiment i rezultate znanosti, ali i intuiciju i imaginaciju, bez čega nema umjetnosti. Naturalizam je za kritičare i teoretičare *Iskre* jednostavno svojevrsna romantika, svojevrsni neoromantizam, koji se ne može prihvatiti u našem životu, jer je vezan za nestvarne sadržaje, u surovosti i životinjskom drastično naglašene, pa zato neistinite, neuvjerljive, izmišljene, i daleko od dobra i lijepog, kategorije etičkog i moralnog. Zajedničko mu je s klasičnim romantizmom što su oba pravca vezana za svijet izmišljenog, što su daleko od prave, istinske realnosti, samo dok je raniji romantizam u načelu vezan za egzotiku prirode, egzotiku junaštva, egzotiku ljubavi, dotle je naturalizam sav u znaku bluda, prostastva, gnjusobe, životinjskog, i to sadržajem i rječnikom. Jedno i drugo ne odgovara istini. »Da takve pretjeranosti neodgovaraju poništo istini i realnosti običnog ljudskog života, to stoji«. Tako pojmovi lijepo, dobro, istina, naravno, vjerno, plemenito, zdravo, pravo, postaju tematske odrednice u svim razmišljanjima o našoj literaturi i njenoj realističkoj orijentaciji. Jer je čuvanje morala, po mišljenju naših teoretičara realizma, bitna funkcija, glavni zadatak naše literature: »Najprvo nam je očuvati moralnost, a od ostaloga lako će i nam pir na lopar«,³⁴ kaže Nikola Šimić u rubrici »Sielo«. Takva orijentacija izvire iz konkretnih društveno-političkih i kulturno-prosvjetnih prilika u kojima se nalazio hrvatski narod i hrvatsko društvo osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća, o čemu je riječ u poglavlju »Širi kulturno-prosvjetni program *Iskre*«. A potvrdu istih i sličnih shvaćanja, kad

³⁴ Nikola Šimić, »Sielo«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 3, str. 19.

je riječ o naturalizmu i realizmu, susrećemo i u narednim godina-
ma na stranicama časopisa, i, da se ne ponavljamo, navest ćemo ne-
vezano još neka razmišljanja Nikole Šimića, glavnog urednika lista,
što ih je više nabacio nego razradio u rubrici »Sielo«,³⁵ kojom je ot-
vorio list za godinu 1886. Razmišljajući o svemu i svačemu, ležerno,
feljtonski, neposredno i posredno, preko drugih, Šimić se dotaknuo
povremeno i naše suvremene literature, kojoj je već jednom šenoins-
ki uputio kritiku da je daleko od suvremene stvarnosti, dotaknuo
se uloge njene u našem narodnom životu, potrebe da bude rea-
listična, ali, naglasimo to odmah, realistički poučna, prosvjetiteljska,
idejno-moralna, odbacujući svaki naturalizam, realizam i verizam
koji bi se zanosio prljavštinom. Šimić, a to znači i njegov list, a
prióri odbacuje literaturu koja bi se zanosila prostaštvom, koja bi
kumičićevski radikalno na svjetlo dana iznosila sve ne vodeći računa
koliko je to u moralnom smislu dobro i korisno za naš nacionalni ži-
vot. Zato Šimić, i na samu pomisao da mu netko prigovori kako se
njegov list zanosi »prljavim verizmom, realizmom i naturalizmom«,
dovikuje:

»Ljudi božji, imajte mir, ne korite nas bez prilike, na pravdi
Boga. Budite stavni, da mi ljubimo ovu zemlju na koju smo čelom
pali, na srcu nam je naša narodna knjiga, i naš divni jezik, koga
mnogi naši književnici — Bog im griehie prostio — nemilo zlostav-
ljaju.«³⁶ Drugim riječima, Nikola Šimić uporno se pokazuje kao ne-
pomirljiv borac protiv onih koji su bili zagovornici kumičićevskog,
pravaškog radikalizma u literaturi, koji su zastupali misao da sve u
životu treba strogo podvrgnuti beskompromisnoj kritici. List je, na-
protiv, na izrazito šenoinskim pozicijama, Šenoinu programu, koji je
uz estetsku funkciju literature naglašavao i moralnu, prosvjetnu,
kulturnu, i odatle svi sporovi i sukobi da jesmo za ili protiv na-
turalizma. Tako polemike koje su se vodile u hrvatskoj književnosti
oko realizma odnosno naturalizma nisu izvirale iz suštinskih proble-
ma spomenutih pravaca i stilskih opredjeljenja naših pisaca i kri-
tičara za realizam odnosno naturalizam već su u stvari izvirale iz
moralnih načela naših književnih teoretičara i pisaca i njihovih poli-
tičkih i društvenih opredjeljenja i pogleda na naš narodni i društveni
razvitak i ulogu naše knjige na taj razvitak. Da li se u literaturi
može ići do kraja u kritici društva, u analizi njegovih slabosti ili po-

³⁵ *Iskra* (potpisano): »Sielo«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 1, str. 1—2; br. 2, str. 9—10; br. 3, str. 17—19; br. 5, str. 33—34 (nepotpisano); br. 14, str. 109—112 (nepotpisano); br. 15, str. 117—119 (potpisano: N. Š.); br. 16, str. 125—126 (nepotpisano); br. 17, str. 133—134 (nepotpisano); br. 18, str. 141—142 (nepotpisano); br. 20, str. 157—158 (nepotpisano); br. 21, str. 165—167 (nepotpisano); br. 20, str. 173—174 (nepotpisano); br. 23, str. 181—183 (nepotpisano); IV/1887, br. 1, str. 1—2 (nepotpisano); br. 2, str. 9—10 (nepotpisano); br. 4, str. 25—26 (nepotpisano).

³⁶ *Isto*, str. 1.

stoji jedna crta ispod koje književnost ne smije da se u kritici spusti, ako ne želi dovesti u pitanje svoju narodsku, moralnu, prosvjetiteljsku funkciju, to je osnovno pitanje oko kojega su se vodili dvoboji između pravaške, starčevićanske, radikalne struje koja je zahtijevala da književnost beskompromisno šiba sve negativno u društvu i narodnjačke, šenoinske, umjerene koja je bila protiv pravaškog, kumičićevskog radikalizma imajući pred očima moralnu, prosvjetiteljsku ulogu umjetnosti u narodnom životu. Oko tog pitanja plela su se sva razmišljanja kad je riječ o ulozi naše knjige u životu narodnome, to pitanje ne gubi iz vida čak ni evropski obrazovani intelektualac Jakša Čedomil, štoviše, u ime njega i započinje reviziju ocjena u našoj književnosti, ono je na umu i Nikoli Šimiću kad piše: »Ja svakoj književnoj struci opredjeljujem nekog cilja, pošto u strogom smislu rieči u pravoj umjetnosti nemože da postoji golo načelo l'art pour l'art, jer umjetnost niti može, niti joj ima biti jedina svrha da zadovolji samoj sebi; pa sam ti, ako ćeš, donekle sklon, obzirom na naše iznimne okolnosti, i književnosti uz izraziti tendenciozni cilj, al za Boga, nemile mi se one duge lekcije patriotizma i drugih pitanja, koje neki naši romanopisci, stavljaju u usta osobam njihovih romana. Iz akcije osoba, a ne iz njihovih riječi, treba da provire patriotična, moralna, jal kojemu drago druga tendencija, koju hoće da spisatelj opredieli svomu djelu.«³⁷ Nadalje Šimiću se čini da naši »novelisti ne uče život iz živa društva, već iz tuđih romana, pa odatle nikakve izvornosti«,³⁸ likovi su im romantični, doduše, dobro je što izbjegavaju Zolu i njegove eksperimentalne postupke, dokumente, podrobne opise, no naši bi pisci trebali znati »da u svakom čovjeku i ženi kuca ljudsko srce; da ljudi nisu automi, a žene načičkane lutke.«³⁹ I dalje nastavlja: »Dajte kreta, dajte pravog života vašim osobam. I naš narod živi, misli i čuti — pogodite na to, pa ste digli pravu sliku našeg društva«,⁴⁰ dok kad je riječ o ženama u literaturi, a ne zaboravimo da se baš oko naturalistički prikazane žene dizalo mnogo bure i u nas, Šimić naglašava potrebu »da naši spisatelji upoznađu pravu ženu, taj stožer, a istodobno i tajnu naše zadruge; i da neopisuje ženu, kô što je na žalost predstavlja većim dielom moderna književnost: hrpom mesine i razbludne strasti.«⁴¹ »Nego naši književnici malo poznaju (ženu, nap. M. D.), a još manje se bave našim prostim narodom. To je velika bludnja nekih ter nekih, koji ciene da život prosta seljaka, nemože da postane predmetom umjetnosti.«⁴² A povlačeći paralelu između klasicizma, u kome je

³⁷ Isto, str. 173.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, str. 173—174.

čovjek — protagonist sinteza nabožnih, moralnih ili socijalnih težnji i pitanja, simbol strasti, vrline ili poroka, i današnje umjetnosti, Šimić piše:

«Danas se više pazi nego li izmišlja; današnjoj je umjetnosti cilj, da pokaže život onakav kakav jest, u njegovoj ukupnosti... Današnja umjetnost neprobira predmete, njoj je sve jedno, bila to kraljska palača, jal seljačka kolibica. To velju, da bi se i kod nas trebalo više obazirati na prosti život našeg naroda koji je ako ćemo pravo još jedini cio u svojoj izvornosti».⁴⁹

Sve je u ovome Šimićevo razmišljanju šenoinsko: i kritička primjedba da naši »novelisti ne uče život iz živa društva«, i zahtjev da pisci naši više pokažu interesa za život narodni i da uče u neposrednom dodiru s narodom, i Šimićevo zalaganje za realističko prikazivanje života u našoj literaturi, njegov zahtjev da pisci naši udahnu pravi život svojim osobama i dadu pravu sliku našeg društva; šenoinska je i Šimićeva misao da naša književnost »zbog naših izuzetnih okolnosti« treba da bude tendenciozna, ali ne u uprošćenom, propagandnom smislu, već u jednom višem, plemenitom smislu da tendencija izvire iz same prirode umjetnosti, nenametljivo, prirodno, logično. Jednako je na crti Šenoina programa i Šimićeva misao da književnost treba da prikazuje život u njegovoj sveobuhvatnosti, da je podjednako zainteresirana i za gospodsku palaču i seljačku kolibu, i upravo zato što književnost treba da u našem životu odigra svoju posebnu nacionalnu i socijalnu misiju, Šimić, kao i mnogi drugi kritičari toga doba, ustaje protiv literature koja bi svojim sadržajem razorno djelovala na naš narodni organizam, pa odatle i njegovo upozorenje da poštede našu književnost od izmišljenih, bludnih tipova žena, »hrpe mesine i strasti«.

Jednom riječju, svi književni treoretičari i kritičari u prvom periodu života *Iskre* ustaju protiv naturalizma, estetike grdobe i rugobe, da ostanemo na terminologiji lista, uz napomenu da je Šimić ipak šire gledao na fenomen literature. Šimić je ipak daleko od toga da bi naturalizam sveo isključivo na pojam gnjusobe i rugobe, on zna da je Zola dao velikih stranica u literaturi, ali s moralnog gledišta svi njegovi tekstovi nisu prihvatljivi; u ime dostojanstva ljudskog i »pristojnosti« ne mogu se prihvatiti ona naturalistička djela koja čovjeka i život spuštaju na životinjsko, biološko, nagonsko, koja ne nose u sebi nikakav ideal, koja ne vode računa o narodnim i nacionalnim interesima. Šimiću jednako tako i veristi odnosno realisti mogu biti neprihvatljivi ako u svojim djelima opisuju niske strane života pa nam to govori da Šimić u načelu nije protiv književnih škola već protiv literature koja život ne opisuje »zdravo«, mo-

⁴⁹ Isto, str. 177.

ralno, koja ne oplemenjuje život, koja ga u šenoinskom smislu ne osnažuje. »Istinито poimanje života, prirode, to je zdrav oblik umjetnosti od koga nije zazirati.«

»Nego od ovakova začimanja, do izticanja prostaštva i gnjusne golotinje ima posla. Pa kao što nesmatramo pravom umjetnošću, no uvriedom estetičnog čuvstva, pustolovne zgrade kakva don *Quijota*, koji se bježe sa vjetrenim mlincima, za svoju Dulsineju; tako isključujemo iz hrama umjetnosti, sve one, koji nevide u ženi, no puko sredstvo, za ispunjenje putenih nagona; u majci, nevoljnicu, koja usljed ljubavnog nesviestila, rađa nesretnjaka na svijet. Hram umjetnosti nije prasački kočak... 'Iskra' niti se je zabrljala, niti će se ikad zabrljati, u ovakovu pornografiju; ta, Bogu hvala, razabiremo za ljudsko dostojanstvo.«⁴⁴

Sve što je u prvom periodu života *Iskre* napisano i izrečeno na temu naturalizma, realizma i verizma, pa i uzgredne natuknice o larpurlartizmu i romantizmu, sve je to određeno književno-poučnim i prosvjetiteljskim karakterom lista koji se u svim raspravama i razmišljanjima oko spomenutih pravaca idejno vezao za osnovna načela Šenoina realističkog programa. Odatle tako kategorički negativan stav prema naturalizmu, a jednako tako i prema romantizmu i larpurlartizmu, pravcima koji nisu prihvatljivi u vremenu koje je u našem narodu i previše bremenito političkim, socijalnim i kulturnim problemima, a da bismo se vezali za »prostaštvo« ili pak »punili narodu glavu izmišljotinama«. »Istinито poimanje života«, »zdrav oblik umjetnosti«, što znači realizam, književnost koja ne poznaje »prostaštvo i gnjusne golotinje«, ali isto tako i »pustolovne zgrade kakva do *Quijota*«, književnost koja će narod poučavati, ali kroz »estetički oblik«, nenametljivo, koja će duhom i jezikom biti realistična, »vjerni odsjev narodne čudi i narodnog života«, širinom sadržaja socijalna, to je program lista, program što ga *Iskra* nudi kroz svoje dvojboje i polemike koje su se tada vodile u hrvatskoj književnosti oko pitanja realizma i naturalizma, realizam i idealizam, a to znači da se list opredijelio, kao što smo već istaknuli, za šenoinsku i pasarićevsku koncepciju literature i njenu štrosmajerovsku ulogu u našem životu, prosvjetnu ulogu, za program koji uključuje u sebi odgovornost prema naciji, narodu, njegovoj budućnosti, povijesti, dakle »trezven i ozbiljan rad«, da se poslužimo izrekom lista, a ne rušilački, pravaško-kumičićevski radikalizam. U prvom periodu života *Iskra* je zaista sva u znaku borbe za šenoinsko-pasarićevski program, koji je ona jasno i nedvosmisleno teoretski kroz sve rasprave naglašavala. Dalje ona se dosta aktivno ubacila u kontekst evropske teoretske problematike vezane za spomenute pravce, a posebno naturalizam, pa je tako ponudila mnoštvo informacija o stanju duha u evropskim literaturama. Tako se već u prvom periodu njena života

⁴⁴ Nikola Šimić: »Na prigovore«, op. cit., str. 33.

obilato spominje Zola i njegova eksperimentalna metoda, govori se o mnogim književnim pitanjima, naglašava se znanost i njena uloga u modernom romanu, posebno psihologija i fiziologija, apostrofira se ime Stendhala, Balzaca, Flauberta, braće Goncourt, opširnije se daju informacije o Zoli, Vergi i Turgenjevu, o ruskom i francuskom romanu, Tolstoju i Dostojevskom, i to prijevodom de Vogtieovih studija, pokušavaju se definirati s filozofskog gledišta novi pravci, daju se kraći pregledi kritičkih metoda nove, suvremene evropske kritike pa se iznose mišljenja Sainte-Beuvea i Tainea, ali uz sve to list ne gubi iz vida naše »posebne okolnosti«, prilike naše koje zahtijevaju da knjiga naša bude u službi nacionalnih i društvenih potreba pa odatle onda i specifičan literarni program koji smo kroz ovo poglavlje definirali, uhvatili i osmislili.

Pa kad smo već na raspravama koje su se vodile na stranicama lista o naturalizmu, realizmu i verizmu, a spomenimo i larpurlartizam i romantizam, moramo reći i to da je o navedenim problemima progovorio i Jakša Čedomil u drugom navratu lista, ali ne kao sudionik do sada iznesenih polemika, jer polemike oko spomenutih pravaca 1891. već su prošlost, već kao književni kritičar, koji kroz književne analize domaćih pisaca, a i onda kad piše o talijanskom romanu, progovara o evropskim književnim metodama, pa uz ocjene što ih daje o književnim djelima, formulira i poetike određenih škola, pravaca, poetike stilskih formacija i književnih velikana. Tako analizirajući Kumičićevo književno djelo Jakša Čedomil progovara o naturalizmu Zole i njegovoj poetici da bi pokazao i dokazao da Kumičić nije »zolibanac«: »Da je Kumičić zolibanac, kako se kod nas misli, ne može nam dokazati njegova Gospođa Sabina«. Romani velikog pisca osnivaju se »na samoj fiziologiji i na atavizmu«, a Kumičićevi romani ne poznaju ni jedno ni drugo. »Atavizam dakle i le milieu« pokretači su Zolinih junaka, dok »Kumičić smatra čovjeka jedino odgovornim za njegovo djelo«. Zola posjeduje dar epskog zahvata, zna dati masu, svjetinu, mnoštvo, opisati sredinu, u njegovoj viziji to je snaga, sila koja drobi i lomi pojedinca, upravlja ljudskim životima, a kod Kumičića opisi su u službi dekoracije; njegova sredina nema onu funkciju koju ima Zolina sredina. Zolinim junacima upravlja vanjski svijet, igračke su u rukama vanjskog svijeta pa prema tome moralno neodgovorni za svoje postupke, naprotiv, Kumičićevi junaci vladaju svijetom i žele ga mijenjati, podvrgnuti sebi, svojim željama i htijenjima. Zola ne žrtvuje umjetnost tenzenciji, dok Kumičić sve žrtvuje i sve podvrgava političkoj i moralnoj idejnosti djela pa se javlja više kao političar nego kao umjetnik. Kao političar, pravaš, služi se crno-bijelom tehnikom u slikanju likova, a to je protivno Zolinoj poetici koja traži od pisca da daje »točan dojam«, »objektivnu sliku«, a ne karikaturu. Jednom riječi, Kumičić je slikao ono »što bi moralo biti, ili što ne bi moralo biti«, a ne ono

»što u realnosti opstoji«. Zaključak je Jakše Čedomila da je Kumičić više romantik nego realist, a kamoli da bi se o njemu moglo govoriti kao o naturalističkom piscu. A sve je to Jakša Čedomil dao preko niza citata, argumenata, znalački, podižući tako govor dotadašnje naše kritike na evropsku razinu.⁴⁵ Drugi put se Jakša Čedomil dotaknuo naturalizma i Zole u svom čuvenom pregledu talijanskog romana, i to u onom dijelu svoje radnje kad govori o Zolinim sljedbenicima u Italiji, o objektivizmu u talijanskoj književnosti, o poetici Capuane i njegovu romanu *Giacinta*. Budući da je francuska literatura izvor svim modernim pravcima, školama, i po svojim najboljim ostvarenjima mjerilo vrijednosti za književna dostignuća drugih naroda, to Jakša Čedomil, po svom starom običaju, posiže za općim karakteristikama Flaubertova i Zolina romana da bi sigurno i uvjerljivo izrekao sud o estetskim vrijednostima Capuana romana *Giacinta*, i tom prilikom Jakša Čedomil karakterizira poetiku modernog naturalističkog romana, što su ga u književnost uveli Zola i Flaubert.

»Flaubert i Zola uvedoše nov proces u roman. Njihov proces svada se na intimnije i točnije promatranje izvanjskog života, u kome psihološka drama se rađa i razvija, i to sve tako izvedeno da se mora čitatelj uvjeriti da postoji uzka sveza, i točan razmjer kauzaliteta između djelovanja objema i konkretna razvijanja i rješavanja navedene ljudske drame. Pri tom procesu oni rabe sistematično i fino iztraživanje društvenih nakaza i naklonost na analizu, zapletaje u slike iz kojih izbija neki podražljiv i oštar miris senzualnog raskošja«. I dalje:

»Flaubert je spravio ljubav u mali kutić; Zola ju je iz romana isključio, a na njezino mjesto oba postavio otajstvene trudnoće mašte pod neposrednim i izključivim pobudama opipa, sluha i vida, žar i mlohavost putenu i napokon onaj glasovit 'ženski miris' kojim su silno zadahnuti njihovi romani. Govorio je dobro Baudelaire da poslje pedesetgodišnjeg vladanja sentimentalizma nije valjalo občinstvu više davati nježnih parfuma, dali smeća velikom brižljivošću pripravljena. Izključiv sasvim fantastični element iz romana, uzpostaviv raskošje na mjesto ljubavi, istjerav svaki oblik klasičnog ili romantičnog ideala, ne preostaje romanu neg uzak put, i stoga silni opisi i napori stilista.«⁴⁶

Budući da će biti o Jakši Čedomilu napisano posebno poglavlje, ovdje kažimo samo toliko da se iz citiranog odlomka vidi da Jakša Čedomil ne prihvaća naturalizam i idejni i stilski postupak u suvremenom naturalističkom romanu. Pretjerani objektivizam oploduje se pretjeranom analizom, detaljiziranjem, seciranjem,

⁴⁵ Antun Barac je o tome pisao: »... iz ove analize vidi se metoda kojom se služio Jakša Čedomil. Iako je on iznio neke konstatacije koje su o Kumičiću iznosili i drugi kritici (Tbler, Pasarić), ipak je on jedini u to vrijeme ostao sasvim na području umjetnosti, ne komplicirajući estetički sud s elementima morala, patriotizma itd.« (Antun Barac, *Hrvatska književna kritika*, JAZU, Zagreb, 1938, str. 163).

⁴⁶ Jakša Čedomil: »Talijanski roman«, *Iskra*, Zadar, II/1892, br. 13—14, str. 97—98.

a pretjerano psihologiziranje u naturalističkom romanu vodi do pukih čulnih senzacija, do vizija u kojima je život prezasićen niskim užicima, oslobođen svakog oblika »klasičnog i romantičnog ideala«, što je Jakši Čedomilu neprihvatljivo s gledišta plemenite funkcije što je umjetnost treba da ima u životu.

»Zakoni umjetnosti nijesu zakoni morala. Moraliste sude djelo po tendenciji, osude ili hvale čovjeka po cilju i razlogu koji su ga naveli da to učini... Ali ne možemo zato dopustiti da umjetnost u najuzvišenijem njezinom stepenu, nema biti nadahnuta i zadojena vjerskim i moralnim čustvima, etikom ili politikom koga vieka ili koga naroda⁴⁷.«

Književnost kao umjetnost, a ona to treba da bude, Jakši je na srcu, i upravo u ime umjetnosti on će dignuti glas protiv diletantizma u hrvatskoj književnosti i diletantizma u hrvatskoj književnoj kritici, ali uz estetsku funkciju ona mora da vrši i izvrši u životu narodnom i moralnu, etičku, patriotsku, socijalnu ulogu, i zato Jakša ne prihvaća filozofske i estetske poglede naturalista, što u kontekstu časopisa znači da i on vrijednost istinske literature veže za njenu društvenu ulogu u životu i tako slijedi šimićevsku liniju kad je riječ o moralnoj i etičkoj ulozi književnosti u ljudskom društvu. Pogledi naturalista u suprotnosti su s Jakšinim idealima budućnosti naše književnosti i njezinoj ulozi u našem narodnom životu i zato Jakša ne prihvaća naturalizam.

Na kraju ovog poglavlja potrebno se još osvrnuti na raspravu Artura Grafa »Buduća književnost«,⁴⁸ u kojoj se dosta govori o realizmu, ali u suprotnom smislu od onoga što smo do sada čuli. Najkraće rečeno, u raspravi se ustaje protiv kalupa u umjetnosti i propagira se potpuna sloboda stvaranja: »Umjetnost treba da se kreće po sebi, da po sebi nađe pravac, neodvisno od svakih kritičkih pravila.«⁴⁹ Kritika ne smije propisivati pravila. Sasvim moderna misao na stranicama lista prije pojave programa i manifesta naših modernista. Ili: »Realistička škola škodi umjetnosti, protivi se ljudskoj naravi, kad hoće da se sama nametne, da sama vlada.«⁵⁰ I dalje: »Književnost treba da obuhvati vas život. Ona valja da crpi gradivo iz svega, iz čina i ideje, u sadašnjosti i prošlosti, u prirodi i u čovjeku, iz višega i nižega; treba da bude subjektivna i objektivna. Jednoj samoj dužnosti nemože se oteti, a to da nebude iskrena.«⁵¹ I na kraju zaključak: »A pošto je život sastavljen od realnosti i idealnosti, buduća književnost znati će to oboje obuhvatiti i izraziti.«⁵² Iako je ove

⁴⁷ Isto, str. 99.

⁴⁸ Arturo Graf: »Buduća književnost«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 13, str. 114—115; br. 14, str. 123—124; br. 16—17, str. 134.

⁴⁹ Isto, str. 134.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

misli *Iskra* donijela 1981, one nisu iznenađujuće. Jakša je Čedomil dao ton *Iskri* kritičkim razmišljanjima o literaturi i ažurnim upoznavanjem naše javnosti s evropskim književnim dostignućima, ali bilo je i u nas na planu beletristike još u jeku realizma tekstova koji su specifičnošću svoje stilске strukture najavljivali »dezintegraciju realističke stilске formacije«,⁵³ kao npr. Vojnovičev »Geranium«. U devedesetim godinama modernističke tendencije u beletristici bit će još više prisutne. Tako 1890. godine Đalski piše »San dr. Mišića«, izrazito nerealistički tekst, 1891. u *Vijencu* se javlja Leskovarova pripovijest »Misao na vječnost«, za koju Ivo Frangeš reče da je »važan datum u našoj književnosti«,⁵⁴ jasno, s gledišta novog sadržaja i stilskih mogućnosti što ih je ta Leskovarova pripovijest u sebi nasila i nudila, narednih godina javit će se i Kozarac psihološkim novelama, pa Nazor i Vidrić lirskim preokupacijama, jednom riječju na pragu smo moderne pa možemo i govoriti o pretečama moderne u hrvatskoj književnosti. Pa ako je Leskovarova novela »Misao na vječnost« kvalitativno nov književni izraz na području još uvijek realističke literature, onda je na planu kritike ništa manje važan datum teoretsko-programski članak Jakše Čedomila »Naše književne nevolje i kritika«,⁵⁵ objavljen u *Iskri* 1891, prije spomenutog članka A. Grafa »Buduća književnost«. Polazeći od načela Sainte-Beuvea i Tainea, Jakša Čedomil, matoševski smjelo i zanosno, ustaje protiv naših književnih nevolja i naše površne kritike, zalažući se za reviziju ocjena naše književne baštine: *Što je zdravo neka ostane, što je trulo neka propadne*. Iz Jakšina književno-teoretskog konteksta i modernističkih preokupacija suvremenih prozaista prije pojave moderne izvire i prijevod moderno pisanog članka Artura Grafa »Buduća književnost« u kome se govori o budućoj književnosti koja neće poznavati kalupe, škole, pravila i parole, sustave, strogi znanstveni objektivizam, već će biti slobodna, nesputani izraz slobodne i ničim zarobljene stvaralačke ličnosti. Autor odmah na početku članka formulira pitanja o kojima želi progovoriti i razmišljati, i na koje želi dati odgovor, pa u okviru pitanja i datih odgovora članak je kompozicijski zamišljen i osmišljen. Pitanja su sljedeća: u kakvom su odnosu književnost i znanost, da li će mašta izgubiti mjesto u književnosti, kakva sudbina čeka idealizam u književnosti, kakva bi knjižetnost mogla biti u budućnosti. Budući da su teoretičari realizma naglašavali presudnu ulogu znanosti u književnosti, apostrofirali činjenice, istinu, objektivizam, čistu sliku vanjskog svijeta, tražili od

⁵³ Vidi studiju Nikole Ivaniššina: »Ivo Vojnović«, u knjizi *Dubrovačke književne studije*, MH, Dubrovnik, 1966, str. 104—117.

⁵⁴ Ivo Frangeš, »Jamko Leskovar« (1861—1949), u knjizi *Djela hrvatskih pisaca: Turić, Leskovar, Draženović*, Zagreb, 1953, Zora, str. 226.

⁵⁵ Jakša Čedomil: »Naše književne nevolje i kritika«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 3, str. 21—24.

pisaca da budu po strani predmeta što ga opisuju, to se u članku izražava nezadovoljstvo prema poetici realizma, naturalizma i verzizma, izražava se nezadovoljstvo prema duhovima koji vjeruju da će umjetnost biti zamijenjena znanostima; u članku se diže glas protiv onih koji govore da se razvojem znanosti i razuma mašta sve više gasi; napadaju se pisci realisti koji propagiraju objektivizam na štetu idealizma, koji bi htjeli da književnost ima ulogu znanosti, što je po mišljenju autora članka protivno zakonima evolucije i zakonima ljudske naravi. Autor se ne slaže da književnost preuzme ulogu znanosti, jer to su dvije samostalne, autonomne, svaka za sebe i sadržajima i načinom određene discipline i posljedica su razvoja ljudskog društva i ljudske prirode, pa dok su u početku znanost, poezija, religija, politika bile međusobno isprepletene, vrijeme je učinilo da se svaka disciplina zasebno razvije, osamostali, dobije svoje specifičnosti, i namijeniti književnosti ulogu znanosti, znanstvenosti, ulogu otkrivanja i ispitivanja istine u materijalnom, fizičkom smislu, to je protivno i prirodi evolucije i prirodi razvoja ljudske naravi, zaključuje autor razgovor na temu odnosa književnost — znanost. A kad je riječ o mašti i njenoj ulozi u književnosti, Arturo Graf naglašava da se i mašta razvija evolucijom društva i ljudske prirode kao što se evolucijom »sve duševne moći krijepe, jačaju«, i nije istinita tvrdnja onih teoretičara koji za svoj dokaz da mašta nestaje uzimaju opadanje basnovitosti u literaturi. Opadanje basnovitosti nema za posledicu opadanje mašte, naglašava Graf, što dokazuju romani W. Scotta, Dumas-oca, George Sandove i drugih pisaca, a maštovitosti nisu oslobođena ni djela najvećih poklonika znanosti, kao što je jedan Zola. Štoviše, i sama znanost nije oslobođena mašte. Po zakonima evolucije mašta sve »više jača, kô što rastu i jačaju sve druge duševne moći, te ako njezino jačanje nesmeta, pače podupire jačanje drugih moći, zašto da je ljudi u buduću ukinu, a kako da im to i pođe za rukom?«⁵⁶ I dalje: »Nestaje suprotnosti između realnim i umišljenim, netom se ovo zadnje svede na prave granice.«⁵⁷ Dalje autor članka naglašava kako nam istina neće pružiti nikada toliko »veselosti« da čovjek ne bi imao potrebe da se prepusti mašti, i to naprosto zbog toga što ga ona odvodi bar načas od grube stvarnosti u prostore ljepote. Pa ako je tako, a jeste tako, zaključuje autor svoje razmišljanje o mašti, gdje da čovjek njeguje maštu ako ne u umjetnosti, posebno u književnosti, dovikujući svojim protivnicima: »Mašta se ne može isključiti iz umjetnosti i ludo je tražiti da umjetnost bude eksperiment života.«⁵⁸ A na pitanje kakva je sudbina idealizma u

⁵⁶ Arturo Graf: »Buduća književnost«, op. cit., str. 124.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ »Pa ako te moći ne može nestati, pače ako se sve to veće ima razvijati i kriepiti, gdje da nađe svoga izraza, ako ne poglavito u umjetnosti? Pa ako se ima iztaknuti u umjetnosti, tko da joj zasječe granice i reče: u

budućoj književnosti, Graf optimistički razmišlja jednako kao i o mašti. Kao što ne može nestati mašte, ne može nestati ni idealizma jer je idealizam u prirodi našeg intelektualnog bića, »jer mi zamišljamo ne stvari nego ideje«, a tomu se ne mogu oduprijeti »ni najodurniji« realisti: »Nema realista, koliko god bio osvjedočen o svojoj teoriji, i kolikogod majstor u umjetnosti, da bi se mogao oteti ovoj nuždi, pa ako on cieni da može, i tim se hvasta, odaje jedino svoju naivnost, nestašicu onog filozofičnog uzrijaja, koji fali svoj realističnoj školi. Skok iz sebe u absolutnu realnost, to je obmana.«⁵⁰ Rast idealizma također je vezan za rast civilizacije, duhovnu evoluciju, evoluciju ljudske naravi i zato nema razloga da se idealizam odbaci. Prema tome realisti su u umjetnosti započeli jednu bezuspješnu borbu kad računaju na monopol u umjetnosti, oni mogu u budućoj književnosti biti samo jedna »nova struja«, a budućnost je književnosti vezana za slobodu i stvaralaštvo. Buduća književnost sjedinit će u sebi i objektivizam i idealizam, maštu, čuvstvo i razum; bit će izraz svojih unutarnjih imperativa, slobodna sadržajem i izrazom, nesputana estetskim dogmama realističkih poetika, što piscu članka najbolje govori suvremeni francuski simbolizam. Ovdje je *Iskra* u kvalitativno novim prostorima teoretskim razmišljanjima u kojima će se Jakša Čedomil znalački i suvereno kretati svojim teoretskim razmišljanjima o literaturi i literarnim kriterijima, otvarajući novo književno-teoretsko razdoblje ne samo u životu lista, pa se sada više i ne zove »list za književnost i pouku«, već »list za književnost i umjetnost«, nego i novo razdoblje u životu naše književne kritike.

U okviru teoretskih razmišljanja i polemika, koje su se vodile na stranicama lista oko naznačenih pravaca i škola, u listu su se iznosile opširnije informacije o glavnim predstavnicima novije evropske kritike, posebno o Sainte-Beuveu i Hippolyteu Taineu. Već u prvoj godini, i to na samom početku *Iskra* je registrirala De Sanctisovu *Povijest talijanske književnosti*⁶⁰ i dala nekoliko napomena o De Sanctisovoj filozofskoj kritici. Za razliku od povijesne i eksperimentalne kritike, koja uz pisca proučava i život, vrijeme, moralne i društvene uvjete u kojima je pisac živio, De Sanctisova filozofska kritika sva se posvećuje piščevu djelu kao autonomnom fenomenu, nastoji izvući osnovne misli djela, prodrijeti preko djela i kroz djelo u svijest piščevu, pronalazeći u djelu »i ono što i samom piscu ni na pamet nije padalo«. Dalje za njegovu povijest talijanske knji-

ovoj umjetnosti nije dopušteno; u ovoj drugoj nema joj mjesta, Nema realiste tako tvrdoglava, koji nebi dopustio djelovanje mašte u nekim umjetnostima... Realisti tvrde mnogo više, negoli mogu razborito dokazati«. (A. Graf: »Buduća književnost«, *op. cit.*, str. 124).

⁵⁰ Arturo Graf: »Buduća književnost«, *op. cit.*, str. 134.

⁶⁰ Marin Sabić (pseud. S. C. Morski): »De Sanctisova kritika«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 2, str. 8.

ževnosti čitamo da je »uzor povijesti književnosti«, i tko želi shvatiti što je povijest jednog naroda u njenoj filozofsko-sintetičkoj cjelini, treba da pročita De Sanctisovo djelo, naglašava autor članka.⁶¹ Ako kažemo i to da je De Sanctis apostrofirani kao hegelijanac i romantik, pisac-teoretik koji u kritici polazi od djela da bi došao do pisca i epohe, onda teško da bismo i s današnjeg gledišta na De Sanctisovu kritiku mogli što odbaciti ili korigirati.⁶² U trenutku kada se u listu pojavila Sabićeva informacija o De Sanctisovoj kritici, čuveni talijanski kritičar i filozof već je bio mrtav, ali informativna zabilješka o njemu i njegovu djelu jasno nam govori o ažurnosti lista da uhvati i progovori o kritičkoj misli poznatih književnih teoretika novijeg doba. Iz iste potrebe 1884, u 13. broju, javlja se teoretski članak Marka Cara »Nova sistema književne kritike«⁶³ u kojemu se opširnije definira kritička misao i kritička metoda Sainte-Beuvea i Hippolytea Tainea, a naznačena su i neka imena njihovih nasljednika u Njemačkoj, Engleskoj i Italiji. Najprije je podvučena paralela između stare i nove kritike. Kritika jednog La Harpea, Voltairea, Lessinga bila je dogmatska, apstraktna, određena sustavom formalnih pravila koja su bila mjera da li je jedno djelo dobro ili loše. Postojala je kodificirana »*Ars Critica*« izvan koje ne bijaše književniku spasa. Nasuprot takvoj kritici, Sainte-Beuve je prvi istaknuo načelo da se djelo treba tumačiti piscem a onda i svim onim elementima koji determiniraju pisca i njegovo djelo, jer je život isprepleten moralnim, psihološkim, socijalnim, porodičnim, društvenim i drugim odnosima, ističe Car u članku, što sve utječe na pisca i njegovo djelo. Sainte-Beuve je prvi teoretik književnosti koji svestrano povezuje književnost sa životom. Evo što čitamo u članku:

»On najprvi uvidje nuždu da se djelo počme čovjekom tumačiti; uvidje da je svaka knjiga sušto, osjetljivo biće, okrijepljeno dahom i krvlju čovjeka koji ju je sazdao. Sainte-Beuve ustanovi najprvi tijesni odnošaj između svijesti, začeca i izraza toga začeca. On dokaza kako nije moguće jedno književno djelo potpunce shvatiti, ako se ne osvrneš njegovu izvoru, ako ne zaroniš u istoriju njegova postanka, ako sebi ne stvoriš bistra pojma o ličnosti sačinitelja i o njegovom psihološkom stanju u času kad je svoju misao na hartiju prenosio. I novi kritičar ne razluči više djelo od sačinitelja, već mu prouči porodicu, život, naklonosti, i uze smatrati napisanu stranicu ne više kao kakav izolirani pojav, nego kao prozvod raznijeh elemenata, u kojima treba tražiti razloge njezina postanka.«⁶⁴

⁶¹ »De Sanctisova povjest talijanske književnosti uzor je povjesti za svakoga koji hoće da shvati u sintetičko-filozofskoj cjelini književnost talijansku«. (M. Sabić, »De Sanctisova kritika«, op. cit., str. 8).

⁶² Vidi pogovor Ive Frangeša u knjizi *Povjest talijanske književnosti* (Francesco de Sanctis), MH, Zagreb, 1955, str. 715—719.

⁶³ Marko Car: »Nova sistema književne kritike«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 13, str. 49—50.

⁶⁴ Isto, str. 50.

Uz ime Sainte-Beuvea u članku se ističe i ime uglednog historičara i teoretičara književnosti Hippolytea Tainea, navode se njegova značajna djela i njegova teorija rase, sredine i momenta: »Taine stvori od kritike pravu znanost. Poznata je njegova teorija o središtima i povjesničkim okolovštinama, primjenjena književnom pokretu naroda.«⁶⁵ U članku se ističe širina Taineova filozofskog duha, prodornost njegove analize, snaga njegova eksperimenta, pred kojom izmiču »ideologična nagadanja mnogog predašnjeg historika«, pa originalnost Taineova stila i veličina talenta »koji se uzdiže poput orla nad svijem slabijima današnje spiritualistične filozofije.«⁶⁶ Međutim, dok su osnovne misli Sainte-Beuveove kritike jasno formulirane, razvijene, dotle su misli o Taineovu kritičkom postupku nabacane i nedorečene, pa ipak članak Marka Cara ima ogromno značenje u kontekstu programskih koncepcija časopisa⁶⁷ jer se upravo spomenutim člankom na njegovim stranicama otvara razgovor o evropskoj literarnoj problematici, o kojoj će se u narednim godinama obilato razmišljati i raspravljati u listu. Isticat će se evropska dostignuća na planu kritike i literature, ali uz poznati zahtjev lista da se odbace sva ona previranja koja bi mogla dovesti u pitanje moralne vrijednosti u životu našeg naroda. U narednim godinama ime Sainte-Beuvea i Tainea javljat će se uzgredno, stavljat će se uz imena poznatih evropskih realista, Stendhala i Balzaca, Zole i Flauberta, tvoraca modernog romana, vezat će se njihova imena i uz pojam eksperimenta u književnoj kritici, pa dalje uz pojam znanosti, posebno psihologije i fiziologije; uz pojam sociološkog postupka u proučavanju književnog teksta, no opširniji pregled Sainte-Beuveove i Taineove metode iznijet će tek Jakša Čedomil 1891. u poznatom programskom članku »*Naše književne nevolje i kritika*«,⁶⁸ i to na prvoj stranici 3. broja. Nezadovoljan duhom i dometima naše literature i kriterijima naše kritike, koja više odmaže nego pomaže razvoju naše knjige, Jakša Čedomil započinje rad u *Iskri* pitanjima književne teorije, iznošenjem misli uglednih evropskih kritičara i teoretičara, Sainte-Beuvea i Tainea, Brandesa i de Vogüea, koji se koristio sustavom Sainte-Beuvea i Tainea i postigao sjajne rezultate proučavajući rusku literaturu: »... Otkrio nam je same pisce, njihovu dobu i život njihova naroda«. Sainte-Beuve je Jakši Čedomilu prvi teoretik koji je došao na ideju da djelo treba tumačiti izučavanjem pisca i vremena, i to svestrano i temeljito, u psihološkom i povijesnom smislu. Sainte-

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ »Pa baš da u neku ruku izmučimo naš jezik; 'Iskra' će donasati što kraćih i jezgrovitih rasprava o pribranim pojavim iz tuđih književnosti, kao i o važnijim književnim i u opće estetičnim pitanjima kojima se današnji književni svijet zabavlja.« (N. Šimić, »Štocićim«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 1, str. 7).

⁶⁸ Jakša Čedomil: »*Naše književne nevolje i kritika*«, op. cit., str.

-Beuve je utemeljitelj novije psihološke kritike, utemeljene na povijesti i prirodnim znanostima, oslobođene idealizacije i parcijalnog gledanja, »one kritike koja je razglabala, razčinjavala tvorevinu u djelove«, dajući zadatak kritici da djelo obuhvati u njegovoj organskoj i životnoj cjelini. »Njegova kritika pruža nam cijeli organizam jednog djela, prikazuje nam njengove unutrašnje česti, i to u njihovom potpunom djelovanju.«⁶⁹ U članku se dalje kritički govori o psihološkoj i povijesnoj kritici, koje Jakša Čedomil ne prihvaća jer i jedna i druga jednostrano i površno zalaze u fenomen što se zove umjetnost. Ni jedna ni druga nisu dovoljne da bi se dublje prodrlo u tajnu književnog djela. Psihološka kritika će »manjom ili većom točnošću ocrtati pisca, ali ne i njegovo djelo« a historijska kritika će »svestrano pretrest sadržaj«, ali ne i »uč u trag tajni njegove preobrazbe pod moćnim dahom pisca«.⁷⁰ Zaključak je Jakše Čedomila da kritika u isto vrijeme mora biti i psihološka i historijska ako želi postići svoj cilj: svestrano i duboko prodrijeti u tajnovite estetske i misaone dubine teksta. A da bi se to postiglo, da bi kritika bila ravna umjetnosti, »a kad obje vrše točno svoju, mogu se i podpazuhice vodit«, kritičar treba da upozna pisca i vrijeme u kome je pisac živio, nadalje da upozna povijest one grane umjetnosti kojoj pisac pripada svojim djelom, da upozna poetiku prošlih vremena kao i poetiku vremena kojom se pisac služio, da svestrano i duboko doživi i oživi atmosferu iz koje se djelo rodilo, zađe u psihu pisca, »pišćev karakter, njegov odgoj, njegov život, prošlost i sadašnjost njegovu, njegove strasti, kreposti i mane«⁷¹ jer sve to ostavlja traga u njegovu djelu. Opširnije citirajući Sainte-Beuvea, Tainea, Carducciya, pozivajući se na Brandesa i Bonghija, Jakša je Čedomil jasno formulirao čitav jedan kritički sustav, izložio teoriju moderne kritike iz koje se vidi koliko je uloga kritičara u razvoju jedne literature složena, društveno odgovorna, toliko odgovorna da je bolje i ne pisati kritike nego ih pisati površno. Kritičar mora biti čovjek talenta, ukusa i svestranog obrazovanja, mislilac, sociolog, psiholog i historik, jer samo tako možemo računati na pravi sud koji presudno utječe na pravi razvoj književnosti, dok je sve drugo »zločin u književnosti: varamo pisca, varamo narod, varamo sami sebe. Tako su vodeća imena evropske novije kritike dobila mjesto na stranicama lista, i to na jedinstven, stvaralački način, interpretirana nervom i razmišljanjem čovjeka koji je posjedovao urođeni osjećaj za književne ljepote, istančan književni ukus i široku, solidnu naobrazbu i dovoljnu energiju da može matoševski započeti kritičarski rad u našoj literaturi prije Matoša, i tako otvoriti novo poglavlje hrvatske književne kritike,

⁷⁰ Isto.

21—24.

⁶⁹ Isto, str. 22.

⁷¹ Isto.

i to upravo poslije spomenutog teoretsko-programatskog članka — i upravo na stranicama *Iskre*, lista koji je od samog početka sebi stavio u zadatak da se, pored ostalog, bavi i »važnim pojavama u stranim književnostima i uopće o estetskim pitanjima kojima se današnji književni svijet zabavlja«. ⁷²

Poznato je da je razdoblje realizma pokazalo i izrazilo veliki interes za znanstvena istraživanja i da je književnost približilo suvremenim društvenim procesima i znanstvenim teorijama pa se taj interes za znanstvena otkrića osjeća i vidi na stranicama *Iskre*. Znanost je u središtu misaonih preokupacija mnogih teoretičara i kritičara književnosti, za znanost se veže vjera u progres kulture i čovječanstva, duhovni i materijalni napredak društva, za znanost se veže sam stvaralački čin i pojava suvremenog romana, i istinito, vjerno prikazivanje života, pa kad smo na poglavlju polemika koje su se u *Iskri* vodile oko književnih pravaca i škola, a ono ne smijemo ispustiti iz vida još dva Šimićeva teoretska članka koji se specifičnošću književne i znanstvene problematike uključuju u kontekst spomenutih rasprava i polemika, bez obzira što izričito ne naglašavaju realizam i naturalizam. To su članci »Poganstvo u književnosti« i »Književna pitanja«, tekstovi objavljeni u prvoj godini lista. U članku »Poganstvo u književnosti« Šimić polazi od tvrdnje da je Grčka kolijevka sveukupne evropske umjetnosti i da se grčki poganski duh, isprepleten s kršćanskim duhom, održava u umjetnosti kroz sve vjekove evropskog duhovnog života, logički dokazujući kako stari poganski klasicizam, oslobođen subjektivnosti i strogih Aristotelovih pravila i prilagođen zahtjevima novog vremena, dominira i u suvremenoj književnosti pod nazivom verizam, realizam, naturalizam«. ⁷³

A u članku »Književna pitanja« ⁷⁴ Šimić pokreće teoretska pitanja vezana za odnos znanosti i umjetnosti i ističe karakteristike suvremenog romana koji je »knjiga čiste analize«, utemeljena na znanosti, osobito psihologiji i filozofiji; govori o Stendhalu, Balzacu, Taineu i Flaubertu kao umovima koji su unijeli »učen i eksperimentalni sustav u književnu kritiku i roman«, citira Sainte-Beuvea, kritički

⁷² Nikola Šimić: »Štiocim«, *op. cit.*, str. 7.

⁷³ »Nije mučno protumačiti s čega u pjesništvu, poganski duh ima neku pretežnost. Što je kršćanstvo? Duhovnost. Poganstvo? Tvar. Kršćanski je Bog, vrhunaravno, nevidivo, presavršeno biće; a poganski bogovi to su bića, koja posjeduju sve ljudske strasti i mane. Za kršćanina, zemlja je dolina suza, prava mu je domovina nebo, za pogana zemlja je postojbina čovjeka i bogova; što god ima sveta i velika to mu je na zemlji. A pošto je priroda i čovječanstvo, navadni i naporučni predmet književnosti, a osobito pjesništva ... s toga obično u proizvodim ljudskoga duha, odsjeva stvarnost, poganstvo«.

(N. Šimić, »Poganstvo u književnosti«, I/1884, *Iskra*, Zadar, br. 5. str. 17).

⁷⁴ Nikola Šimić, »Književna pitanja«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 17, str. 65—66; br. 18, str. 69.

naglašavajući da je »znanost združena sa umjetnošću dala nekoliko zdravih čeda, ali dosta i nedonoščadi«, pretjeranosti, fotografije, seciranja, inventara, što je išlo na štetu umjetnosti. Ustaje protiv »anatomičnog noža« kojim se umjesto »živa tiela predstavlja... izmrcvarena lješina«, protiv naturalističkog postupka u književnosti i naturalističkog romana. Šimić nastoji definirati znanost i umjetnost, uvjeren da su to dvije autonomne discipline. Znanost je potrebna umjetnosti, i u tom smislu Šimić ne ustaje protiv suvremenog romana, ali znanost ne može zamijeniti umjetnost. Moć je ljepote stvaralačka, naglašava Nikola Šimić. Znanost nikoga neće učiniti umjetnikom jer umjetničko djelo nije samo plod tehnike, znanja, već i dubokog čuvstva i ukusa: »Dabome, sama znanost, eksperimentalno iztraživanje, nemože da učini jednoga pravim umjetnikom, hoće mu se i originalnog čuvstva, i tehnike, uz nešto ukusa«. ⁷⁵ Tako Šimić polemizira s onima koji proriču smrt umjetnosti, poeziji, apostrofira Hartmana, Spencera i Renana, ne slaže se s njihovim mišljenjem da je umjetnosti »odzvonilo«, da je umjetnost čista fikcija; polemizira uopće s pozitivistički i do kraja materijalistički orijentiranim vremenom koje je u pretjeranom pozitivizmu otišlo tako daleko da bi svugdje htjelo ustoličiti znanost, dati joj posljednju riječ u svemu, što grubo potire svaki osjećaj duhovnog, božanskog, metafizičkog u čovjeku i prirodi. Na početku članka Šimić se poziva na Šenou, ističe da se Šenoa s razlogom »okašao na one koji smatrahu roman i dramu pukom igrarijom, čemu ne treba znanja ni umienja.« ⁷⁶

Naprotiv, »umjetnik neće biti savršen u današnjem smislu, pa sve bude imao i čuvstvo i oblik, nebude li osjećao realnost«. ⁷⁷ Šimić ne ustaje protiv znanosti u suvremenoj umjetnosti, svjestan je činjenice da je »znanost združena sa umjetnošću dala nekoličak zdravih čeda«, već je težište njegove kritike na shvaćanjima po kojima će znanost zamijeniti umjetnost u životu. Šimić odlučno diže glas protiv onih koji znanost uzimaju kao spasonosnu formulu koja će sve u životu čovjeka i prirode objasniti, otkriti, potirući tako svaku ideju o pojmu metafizičkog, duhovnog, božanskog, poetskog. Naprotiv, bez metafizičke dimenzije nema umjetnosti, ona je u prirodi čovjeka, iz nje izvire čar poezije:

»Na dandanašnji htjelo bi se odstraniti svaku poeziju, iz predstavljanja prirode i života: dovoljna je znanstvena istina, realnost; a nerazumne moji praznovi, da iz svake realnosti dobro proniknute i vjerno iztaknute provire poezija; da je svaka realnost čudnovatija od kojegmu-druga romana; a ako u predstavljanju prirode i života nema poezije; to predstavljanje nemože se nazvati umjetničkim djelom.« ⁷⁸

⁷⁵ Isto, str. 66.

⁷⁶ Isto, str. 65.

⁷⁷ Isto, str. 66.

⁷⁸ Isto, str. 69.

Jednom riječi, književno djelo je sinteza misli i osjećanja, istine i ljepote, znanja i ukusa, ono što je prije svega i iznad svega poezija, zaključak je Šimićeve rasprave. U prilog svojim razmišljanjima Šimić obilato citira Mossa, Carlylea, Nancionija, Kanta, pa nam i to kazuje da je *Iskra* od prvog dana na teoretskom planu bila jedan izuzetno angažiran list, za naše prilike moderan po radoznalosti duha i sposobnosti da se ubaci u borbu mišljenja oko bitnih književno-teoretskih pitanja koja su se javljala u to vrijeme na našem nacionalnom i evropskom kulturnom planu. U tom smislu *Iskra* je jedan napredan i otvoreni list koji je ozbiljnošću i bogatstvom književno-teoretske problematike nadrastao i prelazio okvire i vidike jedne uske građanske sredine kakva je bila zadarska u vremenu kada se pojavio.

*Mladen Dorkin: REVIEWS AND POLEMICS ABOUT REALISM,
NATURALISM AND VERISM IZ ZADAR REVIEW »ISKRA«*

S u m m a r y

When the »Iskra« appeared in 1884 there had been virulent controversies and arguments in Croatian literature concerning the problems of verism, realism and naturalism. The aim of the »Iskra« was not only to take part in the discussions but also to offer its programme and to have its say. In the realistic — naturalistic — veristic controversies going on between the conservative »Vijenac« and the liberal »Hrvatska vila« of the Party of Right, the »Iskra« took sides of the »Vijenac« and its main ideologist Josip Pasarić, pleading for Šenoian programme in our literature, for »the healthy realism present in some stories by Šenoa, especially in Russian literature, particularly in Turgenev«. A storm about theoretical questions of realism and naturalism was raised by Eugen Kumičić's well-known grammatical article »On the novel« published in the »Hrvatska vila« in 1883. Among other things, Kumičić praises Zola, a writer who »uncovers every social wound with the greatest unscrupulousness«. In the literature of our middle-class the notion of truth was always connected to that of goodness and beauty, which imposed moral obligations on writers for their books to be »the lever of enlightenment« in the national life. Therefore, Kumičić's article sounded like a bold challenge.

It caused a very sharp and uncompromising reaction of Josip Pasarić in his article »Shall we go to naturalism« published in the »Vijenac« in 1883. Pasarić's article is pervaded by the sense of condemnation of Kumičić's programmatical text, his conceptions of literature which take no consideration of ethic and moral categories. In other words, it meant that Kumičić's conceptions of literature were not acceptable for our national life and progress. The »Iskra« accepts the ideas of Josip Pasarić, its programmatical articles and discussions are against naturalism, »the aesthetics of ugliness«, advocates the literature that will be realistically connected with our circumstances — the notions including in themselves a truthful representation of life, and a moral obligation of the writer to ennoble it, to elevate it spiritually. Nikola Šimić, the editor-in-chief and ideologist of the periodical, was an uncompromising enemy of Kumičić's, i. e. Party of Right's, radicalism in literature. Consequently, the periodical was on Šenoa's positions and represented his programme which, along with the aesthetic function of literature, stressed also the moral, educational and cultural ones. Those were the origins of all the conflicts and controversies of whether we are FOR or AGAINST naturalism. Therefore, the controversies in Croatian literature concerning realism or naturalism had not a provenance in the basic problems of literary movements or stylistic orientations of our writers for realism or naturalism. They sprang from moral principles of our literary theorists and writers, their political and social orientations and attitudes towards our national and social development and the function of our book in that development. Can a writer be consistent in the criticism of society, in the analyses of its weaknesses, or is there a line which literature cannot cross in its criticism without endangering its national, moral and educational function — that was the basic question in combats between Party of Right's, Starčević's, radical tendencies, on one hand, and the populist, Šenoa's, moderate stream, on the other. The former required literature to be the weapon for criticizing uncompromisingly all that is negative, whereas the latter, which was against Party of Right's, Kumičić's radicalism, had in mind the moral and educational role of art in the national life. That question was in the centre of all considerations whenever one spoke about the role of our book in the life of the people. It is not even lost sight of when an intellectual of a wide European education, Jakša Čedomil, moreover, starts a revision of judgments in our literature. Literature as art, and that is what it should be, is deep in Čedomil's heart, and it was on behalf of art that he rose his voice against dilettantism in Croatian literature and Croatian literary criticism, but along its aesthetic function, Čedomil implies, literature had to perform and complete also its moral, ethic, patriotic and social function in the national life. Jakša Čedomil, therefore, accepted neither the philosophic nor the aesthetic views of naturalists. In the context of the periodical it meant that Čedomil connected the values of true literature as related to its social function in life — following thereby Šimić's attitude towards the moral and ethic role of literature in the life of man and society as a whole.